

Рынок продовольственной продукции

Republic of Kazakhstan // Problems of Agri Market.- 2018.-№2.-PP. 90-97.

5 Dzhusibalieva A.K., Abdykeroval G.Zh. State maintenance of the employment in agriculture of Kazakhstan // Problems of AgriMarket. - 2018.-№2.- PP. 215-224.

6 Esengalieva S.M. Organization-economic aspects of agricultural cooperation development // Problems of AgriMarket. - 2018. - №1.- PP. 156-163.

7 Kantarbaeva Sh.M., Tlesova A.B. Scoring capabilities under subsidizing the agri-producers of the Republic of Kazakhstan // Problems of AgriMarket. - 2019. - №1.- PP. 84-90.

8 The draft program of beef cattle development in the Republic of Kazakhstan for 2020 [Electronic Resource]. – 2016.-URL: <http://www.mgov.kz> (access date: 12.06.2017).

9 Official web-site of the «Expert-analytical center of agrobusiness» [Electronic Resource]. – 2017.-URL: <http://www.mgov.kz> (access date: 5.08.2018).

10 The draft of the new program of beef cattle development in the Republic of Kazakhstan till 2027 [Electronic Resource]. – 2018.-URL: <http://www.mgov.kz> (access date: 3.06.2019).

FTAMP 06.71.07

ӨЖ 338.432:637.12

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ СҮТ ЖӘНЕ СҮТ ӨНІМДЕРІНІҢ НАРЫҒЫ

РЫНОК МОЛОКА И МОЛОЧНОЙ ПРОДУКЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

MILK AND DAIRY PRODUCTS MARKET IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

А.Т. БАКТГЕРЕЕВА*

Э.Ф.К.

М.М. САУРАНОВА

Э.Ф.К.

А.У. НАЙМАНОВА

экономика магистрі

Алматы технологиялық университеті, Алматы, Қазақстан

alma.taganovna@mail.ru

А.Т. БАКТГЕРЕЕВА

К.Э.Н.

М.М. САУРАНОВА

К.Э.Н.

А.У. НАЙМАНОВА

магистр экономика

Алматинский технологический университет, Алматы, Казахстан

А.Т. BAKTGEREYEV

C.E.Sc.

М.М. SAURANOVA

C.E.Sc.

A.U. NAIMANOVA

Master of Economics

Almaty Technological University, Almaty, Kazakhstan

Аңдатпа. Республикада сүт және сүт өнімдері нарығының дамуының негізгі үрдістері көрсетілген. Әр түрлі шаруашылық нысанындағы ірі қара малдың саны талданған. Сүт бағытындағы мал басының өсу динамикасы, 1 сиырға орташа сауу есептелген. Соңғы жылдары жемшөп дақылдары алқаптарының ұлғаюымен негізделген оның өнімділігін арттыруға баса назар аударылған. Сүт және қайта өңдеу өнімдерін өндіруге талдау жүргізілген. Қайта өңдеу кәсіпорындарында сүт өнімдерін шығару бойынша шикізаттың жетіспеуі, оның сапасының төмендігі, ұсақ жеткізушілермен жұмыс істеу, сапасыз жолдар байқалады. Экологиялық қауіпсіз сүт және қайта өңделген өнім өндіруде ұсақ шаруашылық жүргізуші субъектілердің тиімсіздігі атап өтілген. Қазіргі уақытта сүт және экологиялық таза

дарының жоғары құрамымен ғана емес, сонымен қатар оңтайлы тамақтану талаптарына жауап беретін аминқышқыл құрамымен де сипатталады [1].

Сүт кондитерлік, наубайхана өнеркәсібінде кеңінен қолданыс тапқан, сондай-ақ фармацевтикалық, авиациялық (казеин желімі) және басқа да өнеркәсіп салаларында қолданылатын оның жекелеген компоненттерін алу үшін пайдаланылады. Сүттің толыққанды азық-түлік өнімі және өнеркәсіптік шикізаты ретінде өсіп келе жатқаны оған деген сұраныстың артуына алып келді. Сүт көптеген мемлекеттердің ауыл шаруашылығының жалпы өнімінде елеулі үлес құрайды.

Сүт өндірісін дамыту жалпы республикада барлық ауыл шаруашылығы өндірісі сияқты әртүрлі стратегиялық мемлекеттік бағдарламаларды қолдауға негізделген. Оның ішінде ең маңыздысы "Қазақстан-2050" Стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты болып табылады, онда 2020 жылға қарай ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдау көлемін 4,5 есе арттыру, ал 2050 жылға қарай ЖІӨ-дегі ауыл шаруашылығы өнімінің үлесін 5 есе арттыру жоспарланып отыр [2].

ҚР АӨК дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында азық-түлік өнімдерінің неғұрлым талап етілетін түрлеріне баса назар аудара отырып, ауыл шаруашылығы өндірісінің көлемін ұлғайту, бәсекеге қабілетті өнімді бастапқы өңдеу, сақтау және өткізу үшін қолайлы жағдайлар мен инфрақұрылым құру жолымен ауыл шаруашылығы тауар өндірушілерінің мемлекеттік қолдаумен барынша қамтылуын қамтамасыз ету қажеттілігі жоспарланады [3].

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Республикада жүргізіліп жатқан аграрлық реформалар ауыл шаруашылығы кәсіпорындарында ірі қара мал басын ұлғайтуға мүмкіндік берді, мәселен 2015-2018 жылдары сауын сиырлар басы 40,5%-ға артты. Осы санатта сүт өнімділігінің артуы да байқалады. Бұл біздің елімізге шетелдік асыл тұқымды ірі қара малдың әкелінгенімен түсіндіріледі. Осы санаттағы шаруашылықтардың орташа сауылған сүті жылына 4 461 кг құрады. Сатуға арналған асыл тұқымды мал саны және бір сиырдан сауылатын орташа сүт өнімділігі едәуір артты.

Шаруа (фермер) қожалықтарында: 1806 кг-нан 1 847 кг-ға дейін немесе 41 кг-ға, ауыл тұрғындарының жеке қосалқы шаруашылықтарында: 2 358 кг-нан 2 414 кг-ға дейін немесе 56 кг-ға.

Сүт өндіруде сүтті сиырлардың қара-ала, қызыл, қоңыр және ақшыл-ала тұқымдары анықталды, ал жергілікті сиырлардың өнімділігін жоғарылату мақсатында шетелдік тұқымдармен будандастыру қарастырылды. Ірі қара малдың сүтті тұқымдарының асыл тұқымдық базасы негізінен Алматы, Шығыс Қазақстан, Қостанай, Павлодар, Солтүстік Қазақстан және басқа да бірқатар облыстарда шоғырланған. Табындағы асыл тұқымды төлдерді сату сиырдан орташа алынатын сүт көлемін едәуір арттыруға мүмкіндік берді.

Шаруа (фермер) қожалықтарында 1 806-дан 1 847 кг-ға дейін, немесе 41 кг-ға, халық шаруашылықтарында 2 358 кг-нан 2 414 кг-ға дейін, немесе 56 кг-ға. Халықтың жан басына шаққандағы сүт және сүт өнімдерін тұтыну (сүтке есептегенде) 2018 ж. - 240 кг-ды құрады.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Ағымдағы кезеңде (2019 жылдың қаңтар-маусымы) ірі қара мал санында өзгерістер болды. Себебі, осы кезеңде барлық санаттағы шаруашылықтарда сиырлардың саны 123,1%-ға өсті. Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарында 138%-ға, шаруа (фермер) қожалықтарында 139,2%-ға, ауыл тұрғындарының жеке қосалқы шаруашылықтарында 113,2%-ға жоғарылады.

Республикада 2018 жылы сиырлардың басым бөлігі ауыл тұрғындарының жеке қосалқы шаруашылықтарында болды. Бұл жалпы мал басының 55,8%-ын, шаруа (фермер) қожалықтарында 36,6%-ды, ауыл шаруашылығы кәсіпорындарында 7,6%-ды құрады.

Республика халқы дәстүрлі түрде сүт-шикізатын және сүт өнімдерін өндірумен айналысады. 2018 жылы республиканың барлық санатындағы шаруашылықтарда ірі қара мал саны 7 137,9 мың басты құрады, оның ішінде сауын сиырлар – 3 569,2 мың бас немесе ірі қара мал табыны құрылымында 50% болды.

Шаруа (фермер) қожалықтарында соңғы бес жыл ішінде ірі қара мал басы 1 790 мыңнан 2 401 мыңға дейін жетіп өсім 611 мың мал басын құрады, оның ішінде сиыр саны 950,2 мыңнан 1 306,7 мыңға дейін немесе 356,5 мыңға өсті. Шаруашылық жүргізудің шағын нысандарында өндірілген сүтті қайта өңдеу үшін сүт өңдейтін кәсіпорындарға сүт-шикізатын жинау мен жеткізуді жүзеге асыратын дайындау және сатып алу-өткізу кооперативтері құрылған [4].

1 кестеде республика бойынша шаруашылық жүргізудің әртүрлі нысандары бойынша ірі қара мал басының жай-күйі берілген.

[illegible]

Көрсеткіш	2015 ж.	2016 ж.	2017 ж.	2018 ж.	Қаңтар-маусым 2019 ж.	2018ж.-ға, %
Барлық шаруашылықтар санаттары						
Ірі қара мал, барлығы	6 183,8	6 247,2	6 764,2	7 137,9	8 787,5	115,4
Оның ішінде сиырлар	2 999,3	3 182,7	3 362,4	3 569,2	3 692,7	119,0
Табын құрамындағы сиырлардың үлес салмағы,%	48,5	50,9	49,7	50,0	42,0	
1 сауын сиырға келетін сүт көлемі, кг	2 309	2 338	2 341	2 347	865	101,6
Ауыл шаруашылық ұйымдары						
Ірі қара мал, барлығы	507,5	580,3	662,9	712,9	754,9	140,5
Оның ішінде сиырлар	200,7	247,8	276,7	272,1	276,9	135,6
Табын құрамындағы сиырлардың үлес салмағы,%	39,5	42,7	41,7	38,2	36,7	
1 сауын сиырға келетін сүт көлемі, кг	4 458	4 505	4 338	4 543	1 977	101,9
Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарындағы сиырлардың үлес салмағы, %	6,7	7,8	8,2	7,6	7,5	
Шаруа (фермер) қожалықтары						
Ірі қара мал, барлығы	1 790,3	1 948,4	2 224,1	2 401,0	3 026,8	134,1
Оның ішінде сиырлар	950,2	1 040,5	1 206,7	1 306,7	1 323,2	137,5
Табын құрамындағы сиырлардың үлес салмағы,%	53,1	53,4	54,2	54,4	43,7	
1 сауын сиырға келетін сүт көлемі, кг	1 806	1 830	1 849	1 847	665	102,3
Шаруа (фермер) қожалықтарындағы сиырлардың үлес салмағы, %	31,7	32,7	35,8	36,6	35,8	
Ауыл тұрғындарының жеке қосалқы шаруашылықтары						
Ірі қара мал, барлығы	3 886,1	3 718,5	3 877,1	4 024,1	5 005,8	103,5
Оның ішінде сиырлар	1 848,4	1 894,4	1 879,0	1 990,4	2 092,6	107,7
Табын құрамындағы сиырлардың үлес салмағы,%	47,6	50,9	48,5	49,5	41,8	
1 сауын сиырға келетін сүт көлемі, кг	2 358	2 391	2 409	2 414	883	102,4
Ауыл тұрғындарының жеке қосалқы шаруашылықтарындағы сиырлардың үлес салмағы,%	61,6	59,5	55,9	55,8	56,7	

Республикада сүт және сүт өнімдері нарығының дамуы оң және теріс жақтары бар бірқатар үрдістермен сипатталады. Соңғы жылдары сүт өндірісінің тұрақты өсуі байқалады, бұл экономика үшін өте маңызды, өйткені қайта өңдеуді дамыту және болашақта қосылған құны жоғары өнімді алу және сүт өнімдері нарығын дамытудың негізі болып табылады [қараңыз 4].

[illegible]

Көрсеткіш	2015 ж.	2016 ж.	2017 ж.	2018 ж.	Қаңтар-маусым 2019 ж.	2018 ж. 2015 ж.-ға, %
Жалпы республика бойынша						
Жан басына шаққандағы сүт өндіру, кг	295,2	299,9	304,7	310,7	111,1	105,2
Жылына жан басына шаққанда сүт және сүт өнімдерін тұтыну (сүтке есептегенде), кг	237,0	238,9	241,2	240,0	...	101,3
Жалпы сүт өндірісі, мың тонна						
Барлық санаттағы шаруашылықтар	5 141,6	5 300,0	5 460,4	5 642,2	2 054,3	109,7
Ауыл шаруашылық кәсіпорындары	263,0	317,1	358,4	381,2	162,0	144,9
Жалпы сүт өндірісіндегі үлес салмағы, %	5,1	6,0	6,5	6,7	7,9	
Шаруа (фермер) қожалықтары	777,6	886,5	1 023,9	1 106,1	405,2	142,2
Жалпы сүт өндірісіндегі үлес салмағы, %	15,1	16,7	18,7	19,6	19,7	
Ауыл тұрғындарының жеке қосалқы шаруашылықтары	4 101,1	4 096,4	4 078,1	4 154,9	1 487,1	101,3
Жалпы сүт өндірісіндегі үлес салмағы, %	79,7	77,3	74,7	73,6	72,4	

қауіпсіз өнім өндіруге ұмтылған адал өңдеушілер жеткізілетін сүттің сапасын бақылауға көп қаражат пен уақыт жұмсайды.

Сүт саласын дамытудың маңызды мәселесі мал шаруашылығының жемшөп базасын жетілдіру болып табылады. Сауын сиыр шаруашылығын табысты дамыту және сиырлардың өнімділігін арттыру үшін малды азықпен (әсіресе ауыл тұрғындарының жеке қосалқы шаруашылықтарында), әсіресе жемдік ақуызбен қамтамасыз етудің жалпы деңгейін арттыру мәселесі әлі де табанды және шешілмей отырған мәселелердің бірі. Мал шаруашылығының берік жемшөп базасын құруда өнімділікті арттыру және егіс алқаптарын кеңейту негізінде жемдік астық өндірісін ұлғайту үлкен рөл атқарады. 2015-2018 жылдар аралығында мал азығы алаңы 123,1%-ға ұлғайып, 2018 жылы - 2 799,4 мың гектарды құрады.

Алматы облысында өңдеу қуатының әртүрлі деңгейі бар сүт өңдейтін 15-ке жуық кәсіпорын жұмыс істейді. Тұтыну нарығында «Фуд Мастер» АҚ-ы, «РаимбекАгро» ЖШС-гі, «Адал» АҚ-ы және т.б. кәсіпорындар жұмыс жасауда. Нарыққа сүт өнімдерінің ең ірі жеткізушісі «Фудмастер» болып табылады, оның үлесі 30%-дан асады.

Алматы, Оңтүстік Қазақстан облыстарының 170-тен астам шаруашылықтарын қамтитын дайындау пункттерінде желісі бар «ФудМастер» АҚ-ы сүт-шикізатты жеткізудің ең үлкен мүмкіндіктеріне ие, сондай-ақ бұл кәсіпорынға сүт-шикізатты көрші Қырғызстанның шаруашылықтары да жеткізеді. Өндірістік қуаты жылына 45 мың тоннаға дейін сүтті қайта өңдеуге мүмкіндігі бар компания жылына шамамен 38 мың тонна шикізат өңдейді.

Өңірде дайындалатын және өңделетін сүт деңгейі бойынша екінші орында «РаимбекАгро» ЖШС-гі тұр, оның сүт өңдеу қуаты

136

жылына 17 мың тоннаны құрайды. «Адал» АҚ-ның үлесі 5 мың тоннадан аспайды, ал қалған кәсіпорындар шикізаттың едәуір аз көлемін өңдейді және сәйкесінше өнімнің жиынтық өндірісінде төменгі позицияны алады [6, 7]. Бірақ бұл кәсіпорындар да келесі проблемаларға тап болады, бұл бірінші кезекте сүт өнеркәсібінің даму стратегиясының жоқтығына байланысты шикізаттың жетіспеушілігі, шикізаттың төмен сапасы, өте көп жеткізушілермен жұмыс істеу, нашар автомобиль жолдарымен жүздеген километрлерге шикізат жеткізу.

Осылайша, республикада экологиялық қауіпсіз сүт және сүт өнімдерін өндіруде ауыл тұрғындарының жеке қосалқы шаруашылықтарында мүмкіндіктері әлі де тиімді пайдаланылмайтынын атап өткен жөн. Шаруашылық ұстайтын халықта едәуір сиыр саны бар, ауыл тұрғындары сүттің елеулі көлемін алатынына қарамастан, сүт шикізаты сүт өңдеу өнеркәсібі үшін айтарлықтай дәрежеде қолжетімсіз.

Ауыл тұрғындары алатын сүт негізінен ішкі өздерінің қолданысында қалады. Өткізу және сатып алу-өткізу кооперативтерін құру жолымен шаруашылық жүргізудің шағын нысандарын экологиялық қауіпсіз сүт және сүт өнімдерін өндіру саласына енгізу экологиялық қауіпсіз өнім нарығын айтарлықтай кеңейтуге мүмкіндік береді.

Алайда бұған қарамастан республикада өндірілетін сүттің негізгі бөлігі экологиялық тазалыққа сертификатталмаған. Сонымен қатар, сертификатталған сүт өнімдерінің сауда желісіне түсуі ауыл шаруашылығы тауар өндірушілеріне де, ауыл тұрғындарының жеке қосалқы шаруашылықтарында да және шаруа (фермер) қожалықтарына да айтарлықтай пайда әкелуі мүмкін. Сүт және сүт өнімдерін сертифицикаттау жөніндегі жұмыстың нашар ұйымдастырылуына байланысты көптеген өндірушілердің сүт өнімдерінің экологиялық тазалығын арттыратын қажетті көрсеткіштерге қол жеткізуіге деген ынтасы төмендейді.

Республиканың сүт нарығындағы өнім тұтынушыларға экологиялық тазалығы дәрежесі көрсетпей сатылады. Көп жағдайда өндірушілер сүт өнімдерін экологиялық таза санатқа жатқызу үшін күресуге тиісті көңіл аудармайды. Жүргізіліп жатқан маркетингтік саясаттағы қателіктер, тұтынушылардың экологиялық қауіпсіз өніммен қамтамасыз ететін өндірушілерге деген қызығушылығы мен сенімі, өндірушілердің ынтасын арттыратын сүт және сүт өңдеу өнеркәсібі үшін қажетті нормативтік база-

ның болмауы мұндай жағдайлардың негізгі себептері болып табылады.

Республиканың сүтті мал шаруашылығында қалыптасқан дәстүрлерді пайдалана отырып, сүт өндіру кезінде де, қайта өңдеу кезінде де инновацияларды енгізу нәтижесі экологиялық таза сүт және сүт өнімдерін өндіру үшін қажетті мүмкіндіктер туғызады. Шағын сүт өнімдері кешенінде қажетті маркетингтік жұмыс жүргізу, сүтті мал шаруашылығында жаңа, тиімділігі жоғары және прогрессивті технологияларды кеңінен игеру, сүтті және экологиялық таза сүт өнімдерін өткізу нарықтарына кепілді жеткізуді ұйымдастыру үшін қажет ауыл аумағында жақсы дамыған жол-көлік желісінің болуы экологиялық қауіпсіз сүт және сүт өнімдері нарығын дамытуға қолайлы негіз қалаушы факторлар болып табылады.

Экономикалық дамыған бірқатар елдерде экологиялық қауіпсіз сүт және сүт өнімдерін өндіру тәжірибесі экологиялық таза сүт өнімдерін өндіру мен қоршаған табиғи орта арасында белгілі бір өзара байланыс байқалатынын көрсетеді. Экологиялық қауіпсіз табиғи орта экологиялық таза сүт алуға қолайлы болады, өйткені экологиялық таза аумақта өсірілетін мал шаруашылығына қажетті азықтар экологиялық қауіпсіз сүт өнімдерін алудың негізгі факторы болып табылады. Өз кезегінде экологиялық таза сүт және экологиялық қауіпсіз сүт өнімдерін өндіру табиғи ортаға қауіп төндірмейді.

Экологиялық қауіпсіз сүт өнімдерін өндіру өндірушілерге оны неғұрлым жоғары бағамен өткізуге мүмкіндік береді, осылайша өз табысын арттыру және өндіріс қажеттілігі үшін неғұрлым заманауи жоғары өнімді машиналар мен жабдықтарды сатып алу мүмкіндігін қамтамасыз етеді. Бұл оларға дәстүрлі сауын сиыр шаруашылығын жүргізу алдында артықшылықтар бере отырып, экологиялық қауіпсіз өнім өндірісінің ауқымын кеңейтуге ықпал етеді.

Жоғары сапалы экологиялық таза өнім сатып алушылар тарапынан тұтынушылық сұранысты ынталандырады. Мұндай өнім сүт нарығында бәсекеге қабілетті болады, оған сұраныс артады, нарық кеңейеді, өндіруші қосымша табыс алады. Бұл жағдайда халықтың сатып алу қабілеті жеткілікті тұрақты және жоғары болуы өте маңызды.

Шет елдердің экологиялық қауіпсіз сауын сиыр шаруашылығын жүргізу тәжірибесін зерттеу оның бірқатар қиындықтармен ұштасқанын, технологиялық тәртіп талаптарын неғұрлым нақты сақтауды талап ететінін, ережелерден ауытқуды болдырмай-

тынын көрсетеді, өйткені олардың бұзылуы жануарлар ауруларына, сүт және сүт өнімдерінің өнімділігінің төмендеуіне және сапасының нашарлауына әкеп соқтыруы мүмкін.

Сүт және экологиялық қауіпсіз сүт өнімдері нарығын дамыту сүтті белгілі бір сертификаттауды жүзеге асыру қажеттілігін болжайды. Бұл кейіннен сүт және сүт өнімдерінің жоғары бағамен сатылуы есебінен өтелуі мүмкін болатын қосымша шығыстарды талап етеді. Бірақ, бұл істе өндірушілердің сенімсіздігі экологиялық қауіпсіз өнім өндірісіне көшуді бәсеңдетуі мүмкін [8].

Сүт және экологиялық қауіпсіз сүт өнімдері нарығын дамытудың өзектілігі мен қажеттілігі халықтың дұрыс тамақтануға деген жоғары сұранысымен дәлелденеді. Халықтың белгілі бір топтарының неғұрлым сапалы және дәмді өнімдерді сатып алудағы сатып алу қабілетінің өсуі объективті түрде құрамында гормондар мен антибиотиктер, нитраттар мен пестицидтер жоқ, адам денсаулығын сақтауға және нығайтуға ықпал ететін экологиялық қауіпсіз сүт және сүт өнімдері өндірісін ұлғайту қажеттілігін болжайды.

Экологиялық қауіпсіз сүт және сүт өнімдерін өндіруде республика аймақтары бойынша ауыл тұрғындарының жеке қосалқы шаруашылықтарында мүмкіндіктері әлі де тиімді пайдаланылмай отырғанын атап өткен жөн. Ауылдарда жеке қосалқы шаруашылықтарда сүттің елеулі көлемін алатын сиырлардың едәуір санының болуына қарамастан, ол сүт өңдеу өнеркәсібі үшін айтарлықтай дәрежеде қолжетімсіз.

Жеке қосалқы шаруашылықтарда өндірілген сүт негізінен ішкі тұтынуға жұмсала-

ды. Соңғы үш жылда шаруашылықтарда сүт өндірісі артып келеді. Экологиялық таза сүт және сүт өнімдері өндірісін арттыруда шаруа (фермер) қожалықтары белгілі қор болып табылады. Сатып алу және өткізу кооперативтерін құру жолымен шаруашылық жүргізудің шағын нысандарын экологиялық қауіпсіз сүт және сүт өнімдерін өндіру саласына енгізу экологиялық қауіпсіз өнім нарығын айтарлықтай кеңейтуге мүмкіндік береді.

Ауыл тұрғындарының жеке қосалқы шаруашылықтарынан және шаруа (фермер) қожалықтарынан сүтті сүт нарығына жеткізу нарықты экологиялық таза өніммен толтыруды арттыра отырып, шаруашылық жүргізудің шағын нысандары оның едәуір көлемін қалыптастыра алады. Шешімді талап ететін мәселелердің бірі осы өнімді өткізуді ұйымдастыру, оны қысқа мерзімде тұтынушыға жеткізу болып табылады.

Бұл мәселені өзінің маркетингтік қызметі бар сатып алу-өткізу кооперативтерінің көмегімен шешуге болады. Бұл қызметтің көмегімен сүт өнімдерін неғұрлым тиімді бағамен сатуды айтарлықтай жеңілдететін және кепілді, уақтылы өткізуді, елеулі табыс алуды қамтамасыз ететін тиімді өткізу арналарын анықтау керек [9].

Сүт өнімдеріне келетін болсақ, сүт, өңделген кілегей, сары май, балмұздақ өндірісінің тұрақты өсу үрдісі байқалады. 3 кесте мәліметтері бойынша 2015-2018 жылдар аралығында олардың өсуі көрінеді, атап айтқанда, кілегей өндірісінің өсуі – 18%, сары май – 4,3%, қоюландырылған сүт – 21,8%, балмұздақ – 31,2% құрады. Тек қана ірімшік өндірісінде 8,5%-ға төмендеу байқалады.

3 кесте – 2015-2018 жылдар аралығында Қазақстан Республикасында өндірілген сүт өнімдері, тонна

Өнім түрлері	2015	2016	2017	2018	Қаңтар-маусым 2019	2018 ж. 2015 ж.-ға, %
Сүт, өңделген кілегей	453 646	463 675	483 085	535 501	228 886	118,0
Сары май	16 564	15 389	16 514	17 286	6 740	104,3
Ірімшік	30 104	23 475	25 468	27 546	1 1720	91,5
Қоюланған сүт	6 780	9 237	9 279	8 259	3 051	121,8
Балмұздақ	20 480	37 964	24 871	26 875	...	131,2

Соңғы уақытта Қазақстан Республикасы Үкіметінің қабылдаған бірқатар қаулылары отандық кәсіпорындардың жұмысын ынталандыруда және инвестициялық қызметтің өсуі есебінен Республика өндірушілері шығаратын ұқсас өнім импортын шектеуде, атап айтқанда, тамақ және қайта өңдеу өнеркәсібіне тікелей шетелдік инвестициялар салу, екінші деңгейдегі банктердің саланы несиелендіру жөніндегі қызметін жандандыру көп-

теген кәсіпорындардың жұмыс қабілеттілігін қалпына келтіруге, айырбас мәмілелерін қысқартуға мүмкіндік беруде, сондай-ақ кәсіпорындардың қаржылық жағдайын жақсартуда және отандық тамақ өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін арттыруда, импортқа қарсы тұру және отандық өндіріс өнімдерінің үлесін жоғарылатуда. Нәтижесінде өнеркәсіптік қайта өңдеу өнімдерінің негізгі түрлерін өндіру көлемінің өсуі байқалады.

Сонымен, сүт өнеркәсібі кәсіпорында-рының дамуын бәсеңдететін негізгі факторлар:

- шикізат сатып алу үшін меншікті айналым қаражатының жетіспеушілігі;
- кәсіпорындардың материалдық-техникалық базасының деңгейінің төмендігі;
- инфрақұрылымның дамымағаны;
- шикізат өндіру орындарында орналасқан қазіргі заманғы жабдықтармен жарақталған сүт шикізатын кешенді қайта өңдеумен айналысатын шағын зауыттардың санының жеткіліксіздігі;
- қолайсыз кәсіпкерлік ахуал, отандық тауар өндірушілерді қорғау жөніндегі шаралардың жеткіліксіздігі;
- ауыл шаруашылығы тауар өндірушілері мен қайта өңдеушілер арасындағы байланыстардың болмауы;
- қазіргі нарықтық жағдайларда жұмыс істеуге қабілетті білікті мамандардың тапшылығы.

Тұжырымдар.

Осыдан сүт өнеркәсібін дамытудың негізгі бағыттары төмендегілер болуы керек:

- ◆ саланы технологиялық қайта жарақтандыру;
- ◆ ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру, қайта өңдеу және өткізу үшін кластерлік құрылымдар құру;
- ◆ агроөнеркәсіптік кешеннің түпкілікті өнімінің шығымын ауыл шаруашылығы шикізатының бірлігіне ақшалай мәнде ұлғайту;
- ◆ шаруашылық жүргізудің әртүрлі нысандарында агроөнеркәсіптік интеграцияны дамыту;
- ◆ отандық өндірушілерді мемлекеттік қолдау;
- ◆ қазақстандық өндірушілерге сүт өнімдерін өндіру үшін шикізат сапасына назар аудару [10].

Әдебиеттер тізімі

- 1 Гончаров В.Д. Молочный подкомплекс: проблемы развития //Экономист. – 2019. - №4. – С.44-51.
- 2 "Қазақстан-2050" Стратегиясы - қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты [Электрондық ресурс].- 2012.-URL: [http:// adilet. zan.kz/rus/docs/](http://adilet.zan.kz/rus/docs/) (дата обращения: 23.07.2019).
3. Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы [Электрондық ресурс].-2010.-URL:<https://moa.gov.kz/ru/documents/534> (дата обращения: 23.07.2019).
- 4 Ауыл, орман, аңшылық және балық шаруашылығы статистикасы [Электрондық ресурс].- 2018.-URL: <http://stat.gov.kz/official/industry/14/statist> (дата обращения: 23.07.2019).

5 Сарыкулов К.И. Формирование рынка молока и молочной продукции: механизмы и пути его развития (на примере Южно-Казахстанской области) автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук [Электронный ресурс].- 2010.- URL: <http://dislib.ru/ekonomika/> (дата обращения: 23.07.2019).

6 Нурпеисова М. М. Состояние и проблемы рынка молока и молочных продуктов РК в условиях ЕврАзЭС //Вестник КазЭУ [Электронный ресурс].- 2016.-URL: [https:// articlekz.com/article/20212](https://articlekz.com/article/20212) (дата обращения: 23.07.2019).

7 Турабаев Е.А. Перспективы развития молочного рынка в Казахстане // Исследования, результаты, Алматы [Электронный ресурс].-2014. <https://articlekz.com/article/12624> (дата обращения: 23.07.2019).

8. Ресми статистикалық ақпарат. Қазақстан Республикасының өнеркәсібі [Электрондық ресурс]. – 2018. -URL: [http:// stat.gov.kz](http://stat.gov.kz) (дата обращения: 23.07.2019).

9 Нечитайлов А.С. Потенциал развития рынка экологически безопасного молока и молочной продукции в Республике Татарстан // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2017. - №7.– С. 27-32.

10 Rasulova S., Bolatkyzy R., Elshibaev A., Raiymbekova D., Tursynbayeva. Comparative Analysis of the Competitiveness of Food Markets: The Case of Kazakhstan, Russia, France and Belarus // European Research Studies Journal Volume XXI. - 2018.- Issue 4.- PP. 343-355.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Goncharov V.D. Molochnyj podkompleks: problemy razvitiya //Jekonomist. – 2019. - №4. – С.44-51.
- 2 "Қазақстан-2050" Strategijasy - қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бастығы [Электрондық ресурс].- 2012.- URL: [http:// adilet. zan.kz/rus/docs/](http://adilet.zan.kz/rus/docs/) (дата обращения: 23.07.2019).
- 3 Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы [Электрондық ресурс].- 2010.- URL: <https://moa.gov.kz/ru/documents/534> (дата обращения: 23.07.2019).
- 4 Ауыл, орман, аңшылық және балық шаруашылығы статистикасы [Электрондық ресурс].- 2018.-URL: <http://stat.gov.kz/official/industry/14/statist> (дата обращения: 23.07.2019).
- 5 Carykulov K.I. Formirovanie rynka moloka i molochnoj produkci: mehanizmy i puti ego razvitiya (na primere Juzhno-Kazahstanskoj oblasti) avtoreferat dissertacii na soiskanie uchenoj stepeni kandidata jekonomi-cheskih nauk [Jelektronnyj resurs].- 2010.- URL: [http://dislib.ru/ ekonomika/](http://dislib.ru/ekonomika/) (дата обращения: 23. 07.2019).